

ԱՐՏԱԾԵՍ ՀԱԿՈՐՋԱՆՅԱՆ

«ԱՐՑԱԽԻ ԳԱՆՁԵՐԸ»

Վերջապես քաղաքակիրթ աշխարհին է ներկայացվում անվանի արցախագետ Օահեն Մկրտչյանի բարձրագույն չափանիշներով կազմված, ձևավորված «Արցախի գանձերը» աշխատությունը՝ հայերեն-ռուսերեն լեզուներով: Առաջ անցնելով ասեմք, որ շուտով դրան կհաջորդեն հայերեն-անգլերեն, հայերեն-ֆրանսերեն համարժեքները:

Հայրենասեր ու շնորհաշատ հեղինակի ավելի քան 25 տարվա տքնաջան, պրպտում աշխատանքի արդյունքն է սույն մեծադիր (35x25 սմ չափերով) և մեծածավալ (56 մամուլ) պատկերագիրքը, որն ընդունակ է լայն հասարակությանը ներկայացնելու Արցախական հայաշխարհի բազմադարյան պատմությունը, մշակույթը և արցախահայերի ազատաբաղձ խղամքները: Այն հայոց Արցախական աշխարհի հազարամյակների ազատամարտի ու ինքնաձայնաստեման հզոր զենքերից մեկն է՝ որպես հերոսական մաքառումների քարտեզն վկայություն: Հրապարակ հանելով Արցախի գանձերը՝ հեղինակը աշխարհի արդարադատության ատյաններին, եթե այդպիսիները կան, ազդարարում է. «Մենք լռում ենք և թողնում, որ մեր փոխարեն լեզու առած քարերը խոսեն»:

«Արցախի գանձերը» մեծ իմֆորմացիա պարունակող և միաժամանակ ամենահամակողմանի, ամենապատկերավոր ու շքեղ գիրք է Արցախի մասին: Այն հերթական ուսումնասիրություն չէ, տարբեր առիթներով տպագրված նյութերից հավաքված ժողովածու, այլ գիտագաղափարաքաղաքական, բարոյափոխական հզոր լիցքավորում ունեցող, մարտնչող մի գործ է՝ ժամանակի պահանջի պարտադրանքով ընդգծված քաղաքական, ռազմավարական ու դիվանագիտական ենթատեքստերով: Օտար ընթերցողը, որին էլ առաջին հերթին հասցեագրված է պատկերագիրքը, լիովին պատկերացում կկազմի Արցախի ոչ միայն հազարամյակների հերոսական պատմության, եկեղեցական հիստորիայի տաճարների, անկրկնելի խաչքարերի, կիրառական, մանրանկարչական, որմնանկարչական արվեստի, արցախացու կերպարի, այլև ազգային ազատագրական շարժման բուն դրդապատճառների ու նպատակների մասին: Սա առանձնապես կարևոր է մանավանդ այժմ, երբ դա-

րաբաղյան հիմնահարցի արդարացի լուծման գործընթացում բանակցային բոլոր մակարդակներում: Այս գիրքը հրապարակ է իջել նաև ստի ու կեղծիքի դիմակը պատռելու առաքելությամբ:

Մենք դեռ կանոնադաշտ ենք «Գանձերին»: Ամհրաժեշտ ենք համարում միջանկյալ մեքլայացնել Ծախեն Մկրտչյանին առնչվող որոշ մանրամասներ, որոնք հիմք ու նախադրյալ են հանդիսացել այս արժեքավոր պատկերագրի արարման ու հրատարակման համար:

Հանգամանքների բերումով Մկրտչյանն իր աշխատանքային գործունեությունը սկսել է որպես թանգարանի աշխատակից: Մի շարք թանգարաններ ստեղծելու հետ մեկտեղ զբաղվել է նաև հայրենի երկրամասի քիչ ուսումնասիրված պատմության, մանավանդ գրեթե չուսումնասիրված պատմաճարտարապետական հուշարձանների հիմնովին հետազոտմամբ: Համառ հետևողականությամբ, հալածանքների ու հետապնդումների մղձավանջը հաղթահարելով նա տարիներ շարունակ չափչփեց Արցախի սարերն ու ձորերը, կիրճերն ու դարավանդները և հավաքեց, մեկտեղեց մի պատկառելի մասն այն ամենի, ինչ ստեղծել է հայի արարիչ ձեռքը, որպես նյութական մշակույթի արտահայտություն: Դրան հաջորդեց Մկրտչյանի երկրորդ խիզախումը. նա կարողացավ մեկը մյուսի ետևից հրատարակել ու գիտական շրջանառության մեջ դնել երկու տասնյակ արժեքավոր աշխատություններ, հանդես եկավ երկու հարյուրից ավելի հոդվածներով, այն էլ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, բուլղարերեն, քրդերեն, նաև ադրբեջաներեն: Սա բացառիկ դեպքերից է, որովհետև և՛ խորհրդային, և՛ հետխորհրդային շրջանում գրել-ստեղծելու համար շնորհք է պահանջվում, իսկ տպագրելու, հասարակությանը մեքլայացնելու համար՝ տաղանդ: Այստեղ էլ մարդկանց համոզելու, սիրտ շահելու բացառիկ կարողություններ դրսևորեց Մկրտչյանը:

Հատկապես մեծ մասնաշաղկապություն է վայելում նրա «Լեռնային Ղարաբաղի պատմաճարտարապետական հուշարձանները» ծավալուն ուսումնասիրությունը, որը մեկ տասնամյակում ունեցել է չորս վերամշակված, լրացված հրատարակություն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն լեզուներով, ավելի քան 100 հազար տպաքանակով:

Եթե անձնական համակրանքին ու կողմնակալությանը վերագրենք այն բոլոր գնահատականները, որին արժանացավ գիրքը հայերիս կողմից, մեր քաղաքական գործիչների այն խոստովանությունը, թե «մեր գեները սկզբնական շրջանում միայն այդ գիրքն էր, որ փայլուն ձևով կատարեց հայկական Ղարաբաղին ճանաչել տալու իր դերը», ապա չենք կարող շրջանցել օտար՝ անկողմնակալ այն բարձր գնահատականները, որոնք նվիրված են արտասահմանում տպագրված «Արցախ» և «Լեռնային Ղարաբաղ» աշխատություններին: Առաջինը տպագրվել է 1992 թ. անգ-

լերեն ու ֆրանսերեն, իսկ երկրորդը՝ 1993 թ. բուլղարերեն լեզուներով: Այլազգի գրախոսներն ըստ արժանվույն են գնահատել մեր հայրենակցի բեղմնավոր աշխատանքը:

«Աշխարհին գրեթե անհայտ Արցախ-Ղարաբաղի մասին գրված Ծախեն Մկրտչյանի հրաշալի գիրքը,- գրել է հայտնի արվեստաբան Ջ. Թիերին,- մեզ համար հայտնություն է, միաժամանակ մեծ հրճվածք, քանզի մինչ այդ ֆրանսախոս, անգլիախոս ընթերցողներին դեռևս չէր վիճակվել այդքան հարուստ, այդքան կոտ բովանդակությամբ ու խոր ներթափանցմամբ որևէ լուրջ նյութ կարդալ Ղարաբաղի բնիկ հայերի դարավոր պատմության, մասնավորապես այնչափ հարուստ մշակութային, ինչպես մեծ սովետական իշխանության տարիներին նրանց կրած տառապանքների ու զրկանքների վերաբերյալ: Ղարաբաղյան հզոր շարժումը մեծ ուժով ոգևորել է բոլորիս, սակայն մենք այդ երկրամասի մասին գրեթե ոչինչ չգիտենք: Այստեղից էլ գրախոսվող գրքի բացառիկ դերը մեծ նշանակություն է ձեռք բերում»:

Բուլղարական «Պոդկրեպա» թերթը տեղեկացնում է, թե Ծախեն Մկրտչյանի բուլղարերեն տպագրված «Լեռնային Ղարաբաղ» աշխատությունը կարդացողը լիովին պատկերացում կկազմի այդ երկրամասի չնաշխարհիկ բնության, հերոսական պատմության ու բարձրարժեք արվեստի մասին: Մենք՝ Բուլղարիայի ընթերցողներս, երախտապարտ ենք տաղանդավոր պատմաբան Ծախեն Մկրտչյանին, որ մեզ ծանոթացրեց իր հայրենի Ղարաբաղի հետ, որի հմայքը մինչև օրս չէր նկատված բուլղարացիների կողմից: Եվ ապա գրախոսը հեղինակին որակում է «Ղարաբաղի ազգային պատմաբան»:

Չգիտենք, թե ինչ գնահատականի կարժանացնեն այլազգի մասնագետներն ու գրախոսները Մկրտչյանի «Արցախի գանձերը» պատկերագրքին, շտապենք տեղեկացնել, որ արդեն հրապարակի վրա է մի տարողունակ ու բազմաբովանդակ գործ, որն առանց երկմտության կարելի է դասել մամանտիպ հրատարակությունների մեջյուն արժեքների շարքը:

Մեզ մնում է հավաստել, որ «Արցախի գանձերը» ոչ միայն պատմագիտական, արվեստաբանական բնույթի, այլև ճանաչողական, քաղաքական երանգով լուրջ աշխատանք է, իրական իմաստով մնայուն մի գանձ՝ արժանի ամենաբարձր գնահատականի: Ըշմարտությունը պահանջում է ասել, որ հեղինակն այն արել է խղճի թելադրանքով, որպես հոգեկան պահանջ ու մեծ պարտքի, հարգանքի տուրք իր հայրենի երկրամասին՝ նրա բազմադարյան գանձերը հանգամանորեն ներկայացնելու առաջադրանքով: Այն մի համապարփակ աշխատանք է, որ կոչված է վերականգնելու ժողովրդի պատմական հիշողությունը, կոելու նրա կամքը, բորբոքելու հայրենիքի նկատմամբ հպարտության վեհ զգացմունքը: Միաժամանակ կոչված է ուզմի դաշտում հաղթանակած, մոր անկախ պետականություն հռչակած արցախ-

ցիներին համախմբելու, զոտեպնդելու, մրա ազատաբաղձ ոգին բարձրացնելու, հույս ու հավատ ներշնչելու համար:

Սույն պատկերագիրքը միաժամանակ Արցախի պատգամախոսն է, Արցախը և արցախցիներին աշխարհին ներկայացնելու ընծայագիրը, որը գիտաքարոզչական բնագավառում լուրջ անելիքներ ունի:

«Արցախի գանձերը» պատկերագրքի տեքստային մասը բաղկացած է ծավալուն առաջաբանից, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրապետական օրհնությունից, հայտնի հրապարակախոս Զորի Բալայանի ջերմ գնահատականից, տպագրության ծախսերը հոգացած Տիգրան Կարապետյանի մասին հեղինակի դրվատանքից և «Վերջաբանի փոխարեն» ամփոփիչ խոսքից: Զետեղված են չորս քարտեզ, շուրջ 500 պատկեր, որոնցից 350-ը գունավոր, տասնյակ եզակի պատմական վավերագրեր, սև ու սպիտակ լուսանկարներ: Բանիմացորեն արված նկարատակերի բացատրություններից զատ, տրված են առավել կարևոր հուշարձանների պատմական ամփոփ տեղեկություններ: Ծրջանառության մեջ են դրվել մոր, դեռևս չհրապարակված նյութեր: Ըստ որում, պատկերագրքում տեղ են գտել Արցախի պատմական բոլոր գավառների՝ սկսած Ծամխորից մինչև Արաքս, Ուտիքից մինչև Սյունիք տարածքի առավել նշանակալից կոթողները, ազատագրված տարածքներում հրաշքով պահպանված վանական, եկեղեցական տաճարներ, բազմաթիվ խաչքարեր, Հյուսիսային Արցախի հայաթափված բնակավայրերը և մրանց հուշարձանները: Պատկերագրքում տեղ են գտել մաս հայկական գորգարվեստի արցախյան դպրոցի ավելի քան 25 գորգերի, կապերտների, խուրջիների, արծաթագործական իրերի լուսապատկերները, երկրամասի գրչատներում արարված երեք տասնյակից ավելի մանրանկարներ, Դադիվանքի բացառիկ արվեստով որմնանկարներ և, իհարկե, ԼՂՀ վարչաքաղաքական գունավոր քարտեզը, պետական խորհրդանիշները և այլն և այլն:

Անչափ տպավորիչ այս պատկերագիրքը սիրով ու հպարտությամբ դիտվող, կարդացվող մեծարժեք հրատարակություն է, Արցախի հին ու մոր պատմության, բազմաճյուղ մշակույթի, ծառ ու ծաղկի, հող ու ջրի, մրա հազարավոր հուշարձանների համրագումար:

Պատկերագրքի հաջողվածությունը, անշուշտ, պայմանավորված է մաս այլ գործոններով, որոնցից կթվենք մի քանիսը:

Ակնհայտորեն երևում է, որ հեղինակը դաշտային-հավաքչական ծավալուն աշխատանք է կատարել և իր ձեռքի տակ եղած հարուստ նյութերից ընդգրկել է գլխավորը, հիմնականը և, գիտական պատշաճ մակարդակով դասդասելով, դրանք տեղադրել պատկերագրքում:

Հեղինակը տիրապետում է հուշարձանները, բարձրաքանդակները, որմնակարները, վիմագրությունները խոսեցնելու դժվարին արվեստին, առավել ևս՝ բազմաբնույթ նյութերի գեղագիտական դիտարկումների տեխնիկային:

Նա բանիմացորեն հաղթահարել է այնպիսի մի դժվարություն, ինչպիսին է սահմանափակ ձև ու չափի մեջ ներկայացնել մի ամբողջ երկրամասի հազարամյակների պատմությունը, մշակույթն իր նշանակալից ճյուղերով:

Հեղինակը թեև հարազատ է մնացել նյութերը մատուցելու պատմական հաջորդականությանը, բայց նաև աչքաթող չի արել գեղարվեստական, արվեստաբանական ոչ պակաս յուրահատուկ գործոնները, և ստացվել է ներդաշնակորեն միահյուսված, մեկը մյուսով պայմանավորված միասնություն:

«Արցախի գանձերի» տեքստային մասն ամբողջովին հայրենասեր հեղինակի ճիշն ու պոռթկումն է: Կրակոտ լեզուն, հրապարակախոսական շունչը, փաստերն ու փաստարկները, սահմանափակ ծավալում մեծ բովանդակություն ապահովելու կարողությունն ավելի տպավորիչ է դարձնում պատկերագիրքը: Ի դեպ, առաջաբանի հայերենն ու ռուսերեն տեքստերը մեկը մյուսի սուկ կրկնությունը չեն: Եթե ռուսերենում փորձ է արվում ապացուցելու, որ Արցախը հայկական երկրամաս է, հայերենում դրա կարիքը չի եղել:

«Գանձերում» Արցախը ներկայացվում է որպես հայ հայրենիքի անքակտելի մաս, որպես հայկական մշակութային տարածաշրջանի օրգանական շարունակություն, հայ ժողովրդի պատմության մեջ կարևոր տեղ գրաված մշակույթի օջախներից մեկը:

Վերջակետից առաջ, այնուամենայնիվ, չենք կարող չասել նաև, որ իր ճանաչողական, ճշմարիտ գիտական արժեքի և դրանից բխող քաղաքական հնչեղության հետ միաժամանակ, «Արցախի գանձերը» պարտք ու պարտավորություն է պարտադրում արցախագիտությանը: Ծախեն Մկրտչյանը կարողացել է մեկտեղել Արցախի հիմնականում քրիստոնեական մշակույթի մի մասը միայն, իսկ հազարավոր մուշներ դեռևս սպասում են իրենց մեկտեղողին ու հետազոտողին: Հեղինակը կարողացել է ի մի բերել մի մասը այն ամենի, ինչ գտնվում է հողի երեսին, բաց երկնքի տակ: Մինչդեռ առայսօր անձեռնամխելի է մնացել հողի ընդերքը, ուր անթեղված են հազարամյակների քաղաքակրթության վկաները:

Այսօր արդեն տեսանելի ու շոշափելի ճշմարտություն է, որ Ադրբեջան դարձած Արևելյան Անդրկովկասը, նրա մաս կազմող Արցախի հետ հայի բնական հայրենիքն է եղել այն հեռավոր ժամանակներից, երբ հայ ժողովուրդը առանձնացավ հնդեվրոպական մայրամայր հանրությունից որպես ինքնուրույն էթնիկական միավոր: Վկայություն է հարկավոր: Վկան՝ մարդկային արարչագործ ձեռքերի հետքերը պահած Ազոխի քարանձավը: Վկան՝ անտիկ շրջանի հունահռոմեական քար-

տեղանքում տեղ գտած Գիշ ամրոցը: Վկան՝ շումերաաքադական էպոսում ներկայացված մեր հեռավոր նախնիների աստվածային պանթեոնի մայր աստվածությունը՝ Տուստում, որն այսօր էլ հայոց լեզվում ամենօրյա գործածական բառ է, արևմտահայ խոսվածքում մեծ մայր, տատիկ, Ղարաբաղի բարբառում՝ դանդաղաշարժ, թուլական կին իմաստներով:

Ընդամենը մեկ բառ, որը պատռում է դարերի մշուշը և տեսանելի դարձնում պատմական իրականությունը: Ո՞վ գիտե, միգրացե լեզվական նյութից բացի Արցախի հողն էլ իր ընդերքում պահած լինի շումերական ժամանակների հայոց գիրը, և հնագիտական պրպտումներով մի օր լույս աշխարհ գա այն: Չէ՞ որ շումերական էպոսում Արատտայի մասին բավականին հարուստ տեղեկություններից է նաև այն, որ Արատտայի գերագույն քուրմը սուրհանդակին հանձնեց

Բառերը լուսն աղյուսի տեսքով:

Ահա թե ինչու «Արցախի գանձերը» ինքն իրենով ոչ միայն շատ բան է ասում ու հաստատում, այլև պարտավորեցնում է արցախագիտությանը:

